

Alenka Švab, Ivan Bernik, Roman Kuhar

Raziskovanje spolnega vedenja v Sloveniji¹

POVZETEK: Članek analizira zgodovino raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji. Analiza vključuje tri vidike: kaj in kako se je raziskovalo ter kakšna je tradicija raziskovanja spolnega vedenja v primerjavi z zahodnimi državami. Avtorji ugotavljajo, da pri nas ni tradicije raziskovanja spolnega vedenja, kakršno poznamo na Zahodu. Prve raziskave segajo v začetek devetdesetih let dvajsetega stoletja, pred tem pa so se izvajale raziskave kontracepcijskega in reproduktivnega vedenja, niso pa vključevale vprašanj o spolnem vedenju. Večina raziskav je s področja javnega zdravstva, med njimi pa ni večjih organizacijskih, metodoloških in vsebinskih razlik. Edina večja razlika je usmerjenost družboslovnih raziskav v pozitivnejše vidike spolnega vedenja (seksualno zadovoljstvo), javnozdravstvene raziskave pa so zasnovane problemsko (rizično spolno vedenje).

KLJUČNE BESEDE: spolno vedenje, družboslovje, javno zdravstvo, HIV, aids, adolescenti, odrasli

1 Uvod²

Slovenija je na področju raziskovanja spolnega vedenja nekakšna posebnost tako v primerjavi z zahodnimi državami kot v primerjavi z bivšimi socialističnimi državami. V ZDA se moderno raziskovanje spolnega vedenja prične že kmalu po drugi svetovni vojni,³ novi val raziskovanja v različnih zahodnih državah pa se je pričel v sedemdesetih letih (Michaels in Giami 1999).⁴ Tudi nekatere bivše socialistične države imajo

1. Članek je rezultat raziskovalnega dela v okviru dveh raziskovalnih projektov: 1) bilateralnega projekta »Socio-kulturni in psiho-socialni aspekti seksualnega zdravja mladih v Sloveniji in na Hrvaškem: pregled raziskav v obdobju 1970–2005« (2009–2010), nosilka Alenka Švab (FDV, UL). Financer projekta: Agencija za raziskovalno dejavnost RS; 2) temeljnega projekta »Intimni življenjski stili študentov in študentk v Sloveniji« (2009–2012), nosilka Tina Kogovšek (FDV, UL). Financer projekta: Agencija za raziskovalno dejavnost RS.
2. Avtorji se za pomoč in informacije iskreno zahvaljujemo intervjuvankam Ireni Klavs, Dunji Obersnel Kveder, Bojani Pinter, Katji Stražiščar in Mileni Skubic.
3. Začetnik modernega raziskovanja spolnega vedenja na splošni populaciji je Alfred Kinsey (1948; 1953), čeprav so bile že pred tem tako v ZDA kot v Evropi opravljene raziskave posameznih vidikov spolnega vedenja (prim. Ericksen in Steffen 1999).
4. Za prvo moderno reprezentativno raziskavo o spolnem vedenju, ki je uporabila standardizirani vprašalnik, velja švedska raziskava, ki jo je leta 1969 izvedel Hans Zetterberg (Feldman, v Michaels in Giami 1999: 402).

tradicijo raziskovanja; številne raziskave so bile izvedene že v socializmu, večinoma od sedemdesetih let naprej.⁵ Slovenija se od teh držav razlikuje po tem, da se je raziskovanje spolnega vedenja pričelo šele v tranzicijskem obdobju oz. v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja. V sedemdesetih letih je bilo v Sloveniji razvito raziskovanje kontracepcijskega in reproduktivnega vedenja, ki pa ni vključevalo vprašanj o spolnem vedenju. Prve raziskave, ki so vključevale tudi vprašanja o spolnem vedenju, so bile opravljene leta 1989 (Kožuh Novak in dr. 1990; Andolšek Jeras in dr. 1993; Stražiščar in dr. 1990). V Sloveniji na tem področju torej nimamo tradicije sistematičnega raziskovanja spolnega vedenja, raziskav, ki so bile do sedaj izvedene, pa je razmeroma malo (skupaj enajst). Od obstoječih raziskav prevladujejo tiste z javnozdravstvenega področja, le dve sta družboslovni (Bernik in dr. 1996; Godina in dr. 2000).

V pričujočem članku na podlagi dosegljivih virov analiziramo glavne značilnosti raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji, in sicer tako v *tematskem* kot *organizacijskem smislu*. Članek je razdeljen na pet poglavij, ki sledijo uvodu, v katerem so pojasnjena izhodišča analize raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji. V prvem poglavju obravnavamo splošne značilnosti družboslovnega in javnozdravstvenega raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji, v naslednjih poglavjih pa analiziramo teme izvedenih družboslovnih in javnozdravstvenih raziskav. V zaključku podajamo sintetično interpretacijo značilnosti in pomena raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji.

2 Izhodišča analize raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji

Znanstveno raziskovanje spolnega vedenja je neizogibno umeščeno v specifične družbene, kulturne, politične idr. kontekste. Michaels in Giami (1999: 402–404) v analizi empiričnih raziskav spolnega vedenja v nekaterih zahodnih državah (ZDA, Francija, Velika Britanija in Finska) ugotavljata, da družbeni in znanstveni kontekst raziskav vodita do dveh vrst razlik med raziskavami. Prve so razlike v *strukturi vprašalnikov* oz. v tem, katera vprašanja bodo vključena in katera ne. V sedemdesetih letih je bil poudarek na heteroseksualnih aktivnostih in razmerjih, spolnih praksah, kontracepciji in splavu. V raziskavah od sredine osemdesetih let, ki se osredotočajo na HIV oz. aids, so poudarjena vprašanja, kot so število spolnih partnerjev, uporaba kondoma, analni seks in homoseksualnost. Druga vrsta razlik so razlike v *načinu spraševanja oz. formulaciji vprašanj*, tj. kako so vprašanja o spolnih dejanjih in spolnih razmerjih ubesedena ter

5. Med socialističnimi državami je izstopala nekdanja Vzhodna Nemčija, kjer so ob sicer skromnem družboslovnem raziskovanju že od začetka sedemdesetih let dvajsetega stoletja potekale sistematične in obsežne empirične raziskave spolnega vedenja in partnerskih odnosov (prim. Starke in Weller 2000). Dejstvo, da v Sovjetski zvezi na tem področju ni bilo skoraj nobenih raziskav (prim. Chervyakov in Kon 2000: 120), kaže, da so bile (tudi) v tem pogledu med socialističnimi družbami velike razlike. V kontekstu bivše Jugoslavije velja izpostaviti Hrvaško, kjer je bila prva raziskava spolnega vedenja narejena že leta 1971; raziskave so se v sedemdesetih izvajale v okviru »Škole narodnog zdravlja Andrija Štampar«.

kakšne so razlike v zgodovinski perspektivi in v primerjavi različnih družb. Pri tem je zanimivo analizirati, po katerih značilnostih znanstveniki definirajo spolno dejanje, neko razmerje kot spolno, katere so značilnosti spolnih razmerij (Michaels in Giami 1999: 404).

Analiza obstoječih družboslovnih in javnozdravstvenih raziskav o spolnem vedenju pri nas je potekala po naslednjih merilih:

1. *Kaj se je raziskovalo*: cilji raziskave; katere teme so se raziskovale; katere teme niso bile vključene v raziskavo; vključenost »posebnih« tem (seksualne manjšine, spolno nasilje ipd.); temeljne konceptualizacije (spolnosti, spolnih dejanj in razmerij, spolnega tveganja), fokus raziskave na negativne (tveganje, spolno prenosljive bolezni ipd.) in/ali pozitivne vidike spolnosti (seksualno zadovoljstvo, intimnost, partnerstvo ipd.).
2. *Kako se je raziskovalo*: uporabljena metodologija, vrste vzorcev, predstavitev raziskovalnih rezultatov.
3. Ali lahko govorimo o *tradiciji raziskovanja spolnega vedenja* v Sloveniji in ali se ta razlikuje od tradicije raziskovanja na Zahodu oz. kako je zahodna tradicija vplivala na raziskovanje pri nas.

Analiza raziskovalnih projektov je narejena na dvoje podatkovnih virih. Prvi so dosegljive javne objave avtorjev raziskav,⁶ drugi vir pa so bili izvedeni polstrukturirani intervjuji z izbranimi avtoricami raziskav, ki smo jih izvedli v okviru navedenega bilateralnega projekta v novembru in decembru 2009.⁷ Namen polstrukturiranih intervjujev je bil pridobiti podatke o kontekstih posameznih raziskav (motivi za raziskavo, oblikovanje in izvedba, financiranje raziskave, diseminacija rezultatov, mednarodno sodelovanje, vsebinski in metodološki vidiki raziskave ipd.).

3 Splošne značilnosti raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji

3.1 Raziskovanje spolnega vedenja na Zahodu

Obsežno in sistematično raziskovanje spolnega vedenja v zahodnih državah, ki ima že skoraj šestdesetletno tradicijo, je mogoče razdeliti v več obdobj, za vsako obdobje pa je značilno, da se v načinu raziskovanja spolnosti izražajo kulturne, socialne in politične značilnosti tedanjega časa ter prostora. V Kinseyjevih raziskavah s konca *štiridesetih oz. začetka petdesetih let* (Kinsey in dr. 1948; 1953) je zakonska zveza služila kot normativni okvir, po katerem se je obravnavalo vsa druga spolna razmerja. Heteroseksualni spolni odnos se je enačilo s seksom v zakonski zvezi (Michaels in

-
6. Nabor analiziranih raziskav vključuje vse znanstvene raziskave, katerih rezultati so bili objavljeni in javno dostopni. Avtorji članka ne izključujemo možnosti, da so bile narejene še kakšne manjše, priložnostne raziskave, katerih rezultati pa niso bili objavljeni v znanstvenih revijah in posledično niso bile vključene v analizo.
 7. Intervjuvanke so bile Irena Klavs, Dunja Obersnel Kveder, Bojana Pinter, Katja Stražiščar in Milena Skubic.

Giami 1999). V *sedemdesetih letih* je prišlo do vsebinske preusmeritve raziskovanja, ki je posledica razvoja oralne kontracepcije in spolne vzgoje v poznih šestdesetih letih. Naraščajoča socialna vidnost drugih oblik spolnih razmerij je vodila v rahljanje vezi med heteroseksualnim spolnim odnosom in zakonsko zvezo. Po drugi strani pa je heteroseksualnost ostala implicitna predpostavka v oblikovanju vprašanj o spolnih aktivnostih. Homoseksualnost ter analni in oralni seks so se obravnavali kot sekundarne oblike spolne aktivnosti. Raziskave v *osemdesetih in devetdesetih letih* so bile večinoma narejene v specifičnem kontekstu pojava epidemije okužb z virusom HIV in javnozdravstvenega odziva na epidemijo (Michaels in Giami 1999). Za to obdobje raziskovanja je značilno, da je bila spolnost raziskovana s perspektive aidsa (Gagnon 1988). Pojavi se nov model študija spolnega vedenja, ki je definiran kot *epidemiološki problem* (Michaels in Giami 1999).

3.2 Pomen raziskovanja kontracepcijskega in reproduktivnega vedenja iz sedemdesetih let dvajsetega stoletja v Sloveniji

Za zgodovino raziskovanja spolnega vedenja pri nas lahko nedvomno rečemo, da je posredno pomembno že obdobje raziskovanja kontracepcijskega in reproduktivnega vedenja iz sedemdesetih let.⁸ Leta 1974 je bila na Inštitutu za načrtovanje družine⁹ narejena t. i. »Ljubljanska abortus študija« (Abortion study) (avtorica Lidija Andolšek Jeras s sodelavci), prva študija o izvajanju splava v Sloveniji, ki je postala referenčna tudi v mednarodnem javnozdravstvenem kontekstu (Švab 2009b). Ugotovitve te raziskave so vplivale na liberalizacijo in varnost splava v številnih državah.¹⁰ V mnogih zakonodajah, tudi v naši, so uzakonili liberalizacijo splava, kar je omogočilo sprožitev

8. V Sloveniji imajo dolgo tradicijo tudi demografske študije. Prva raziskava je bila narejena leta 1956, naslednja leta 1965 (obe pod vodstvom Dolfeta Vogelnika), od leta 1970 pa so raziskave potekale pod vodstvom Dušana Breznika (Breznik, v I. slovenski demografski simpozij 1974, referat št. 7: 1–2). Leta 1976 je bila izvedena jugoslovanska raziskava rodnosti, ki je bila del svetovne raziskave rodnosti (t. i. World Fertility Survey); vključevala je tudi majhen slovenski vzorec, vendar je bila omejena le na poročene ženske (Andolšek Jeras in dr. 1993: 80; prim. Švab 2009b).

9. Inštitut za načrtovanje družine, ki je bil ustanovljen leta 1967 in je deloval do leta 1980, predstavlja pomembno institucijo, ki je poleg zdravstvene preventivne in pedagoške dejavnosti izvajala tudi raziskave na področju uravnavanja rodnosti, kamor sodijo raziskave optimizacije postopkov umetne prekinitve nosečnosti, varnosti in učinkovitosti kontracepcijskih metod, v kasnejšem obdobju pa tudi raziskave vedenjskih determinant rodnosti in načinov zdravljenja neplodnosti (Švab 2009b). Leta 1972 je Svetovna zdravstvena organizacija Inštitut izbrala za enega svojih 16 kliničnoraziskovalnih centrov, kar je gotovo pokazatelj mednarodne pomembnosti tega inštituta (Razvoj in delo Inštituta za načrtovanje družine, v I. slovenski demografski simpozij, Ljubljana 1974: 5; Švab 2009b).

10. »Bila je ena od raziskav optimizacije postopkov umetne prekinitve nosečnosti, v kateri smo primerjali uspešnost dveh kirurških metod (vakuumske aspiracije in kiretaže), ki je pokazala, da je mogoče narediti splav bistveno bolj varen (safe abortion v primerjavi z unsafe abortion, o katerem govorimo pri ilegalnem splavu) oziroma zelo zmanjšati zaplete po posegu, če se odločimo za prekinitvev do 10. tedna nosečnosti in pri tem uporabimo manj agresivno kirurško metodo vakuumske aspiracije« (Švab 2009b).

splava do 10. tedna na zahtevo ženske, metoda vakuumske aspiracije pa je postala primer dobre prakse (Švab 2009b).

Leta 1975 in 1976 sta bili na področju kontracepcijskega vedenja narejeni prvi družboslovni študiji, in sicer »Socialno psihološki faktorji v načrtovanju družine« (Boh 1975)¹¹ in »Regulacija fertilitnosti v različnih slojih slovenske družbe« (Boh 1976a; 1976b)¹². Čeprav nobena od njiju ni vključevala vprašanj o spolnem vedenju,¹³ avtorica na več mestih omenja pomen povezanosti med reproduktivnim in spolnim vedenjem (Boh 1976a: 4). Vloga kontracepcije ni več zgolj uravnavanje števila rojstev, temveč je kontracepcija umeščena tudi širše v področje spolnosti, saj »omogoča bolj sproščene in nerizične spolne odnose, omogoča ženam in moškim večjo emancipacijo itn.« (Boh 1975: 10).

Avtorica iz posrednih podatkov ugotavlja določene spremembe v spolnem vedenju – predvsem, da spolnost ni več samo v funkciji reprodukcije (Boh 1976a: 16) – in poudarja potrebo po raziskovanju (Boh 1975; 1976a; 1976b): »Zaenkrat imamo malo raziskav o tem, kakšen je odnos med doživljanjem spolnosti in uporabo KCS. Rezultati nakazujejo, da so psihološke in grupno dinamične variable, ki determinirajo seksualno doživljanje, v zadnji konsekvenci odločilne za pozitivna ali negativna stališča in predvsem za uporabo kontracepcije« (Boh 1976a: 16).

Raziskave, opravljene pred letom 1990, niso posebej vključevale vprašanj o spolnem vedenju. To dejstvo zagotovo odraža takratno prevladujočo restriktivno seksualno kulturo, ki je spolnost normativno vezala na zakonsko zvezo, znotraj nje pa na regulacijo rojstev. V obdobju raziskovanja kontracepcijskega in reproduktivnega vedenja lahko nedvomno najdemo določeno podobnost z zahodnimi državami (t. i. obdobje načrtovanja družine oz. family planning). V Sloveniji je bila v tistem obdobju obravnava spolnosti omejena na zakonsko zvezo in heteroseksualnost, posledično pa je bilo raziskovalno zanimanje usmerjeno predvsem na reproduktivno oz. kontracepcijsko vedenje. Tudi na Zahodu je bila glavnina usmerjena v ta raziskovalna vprašanja.

Konec osemdesetih oz. v začetku devetdesetih let se pojavijo prve »vedenjske« raziskave spolnosti. Leta 1989 so bile izvedene raziskava o rodnosti, kontracepciji in splavu (Kožuš Novak in dr. 1990; Andolšek Jeras in dr. 1993) ter prvi raziskavi o spolnem vedenju adolescentov (Stražiščar in dr. 1990a in 1990b), ki so nakazovale potrebo po poznavanju sprememb v spolnem vedenju. Te raziskave lahko štejemo za začetek raziskovanja spolnega vedenja pri nas.

-
11. Raziskava je bila narejena na vzorcu 234 respondentov. Raziskovanje je bilo omejeno na načine za uravnavanje števila rojstev, odnos ljudi do teh metod in ovire za njihovo učinkovito uporabo (Boh 1975: 3).
 12. Prvi del raziskave (Boh 1976a) je bil narejen na podatkih iz evidenčnih kartonov pacientk Inštituta za načrtovanje družine iz let 1973 in 1974 (N = 5119). Drugi del raziskave (Boh 1976b) je predstavljala pilotna raziskava, ki je imela za cilj ugotoviti vzorce kontracepcijskega obnašanja; narejena je bila na vzorcu 80 anketirank.
 13. Pilotna raziskava (Boh 1976b) je sicer vključevala vprašanja o reproduktivnem vedenju, uporabi kontracepcije, stališčih do kontracepcije, odnosih med spoloma, med drugim pa tudi vprašanje o vplivu uporabljene kontracepcije na *seksualno zadovoljstvo*.

3.3 Sodobno raziskovanje spolnega vedenja v Sloveniji

V slovenskem kontekstu lahko raziskave o spolnem vedenju razdelimo glede na *raziskovano populacijo* (splošna populacija, mladina oz. adolescenti) in *disciplino raziskovanja* (družbene vede, javno zdravstvo oz. epidemiologija, interdisciplinarna raziskava).

Spodnja tabela prikazuje osnovne podatke o raziskavah.

Tabela 1: Pregled raziskav o spolnem vedenju v Sloveniji

Leto izvedbe	Naslov raziskave in avtorji*	Znanstveno področje	Raziskovana populacija	Tip projekta	Tip vzorca
1989/1990	Rodnost, kontracepcija, splav (Andolšek Jeras in dr.)	interdisciplinarni projekt**	splošna populacija	nacionalni	reprezentativni
1990a	Spolnost v adolescenci: znanja in predsodki (Stražičar in dr.)	javno zdravstvo	adolescenti	nacionalni	priložnostni (Ljubljana)
1990b	Odnos mladih do aidsa (Stražičar in dr.)	javno zdravstvo	adolescenti	nacionalni	priložnostni (Ljubljana)
1993–1996	Rodnostno vedenje Slovencev (Kožuh Novak in dr.)	interdisciplinarni projekt***	splošna populacija	mednarodni	reprezentativni
1994	Spolno vedenje ljubljanskih srednješolcev (Androjna in Krčmar)	javno zdravstvo	srednješolci	nacionalni	reprezentativni (Ljubljana)
1995	Mladi in AIDS I. (Bernik in dr.)	družboslovje	adolescenti	nacionalni	reprezentativni (Ljubljana)
1996	Raziskava o spolnem vedenju srednješolcev (Pinter in dr.)	javno zdravstvo	srednješolci	nacionalni	reprezentativni
1997	Mladi in AIDS II. (Godina in dr.)	družboslovje	adolescenti	mednarodni	reprezentativni (Koper, Maribor)
2000	Življenjski slog, stališča, zdravje in spolnost (Klavs in dr.)	javno zdravstvo	splošna populacija	nacionalni	reprezentativni
2001/2002	HBSC – young people's health in context: health behaviour in school-aged children (Stergar in Pucelj, V.)	javno zdravstvo	srednješolci	mednarodni	reprezentativni
2004	Raziskava o spolnem vedenju srednješolcev (Pinter in dr.)	javno zdravstvo	srednješolci	nacionalni	reprezentativni
2005/2006	HBSC – young people's health in context: health behaviour in school-aged children (Jeriček in dr.)	javno zdravstvo	srednješolci	mednarodni	reprezentativni

* Podrobnejše informacije o virih so navedene v Seznamu literature.

** Anketa je bila sestavljena iz treh vsebinskih sklopov: sociološkega, demografskega in medicinskega.

*** Raziskovalci, ki so sodelovali pri projektu, so bili s področja javnega zdravstva, demografije, sociologije in statistike.

Največ raziskav je bilo narejenih na *populaciji srednješolcev oz. adolescentov*, tri so bile opravljene na *splošni populaciji*, le ena od njih pa je bila v celoti usmerjena v raziskovanje spolnega vedenja splošne populacije (Klavns 2000). Pred to raziskavo sta bili v devetdesetih letih na splošni populaciji narejeni raziskavi o *rodnostnem vedenju* (Andolšek Jeras in dr. 1989/90; Kožuh Novak in dr. 1993–1996), ki sta med drugim vključevali tudi vprašanja o spolnem vedenju.

4 Raziskave spolnega vedenja na splošni populaciji

4.1 Interdisciplinarni raziskavi o rodnostnem vedenju Slovencev

Prva raziskava o rodnosti, »Rodnost, kontracepcija, splav«, ki je vključevala tudi nekatere podatke o spolnosti oz. spolnem vedenju, je bila izvedena leta 1989 (Kožuh Novak in dr. 1990; Andolšek Jeras in dr. 1993),¹⁴ ponovna, razširjena raziskava pa je bila izvedena štiri leta kasneje oz. med letoma 1993 in 1996 (Kožuh Novak in dr. 1998). Slednja je bila del mednarodnega projekta *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region (FFS)*. Gre za interdisciplinarno zastavljeno raziskavo,¹⁵ njen namen pa je bil ugotoviti trende rodnostnega vedenja generacij, ki vstopajo v rodno obdobje, v primerjavi s starejšimi rodnimi generacijami. Vprašalnik je bil za vse države enak. Bil je preveden, priložena pa so bila navodila za anketiranje, ki jih je pripravila raziskovalna skupina mednarodnega projekta FFS (Kožuh Novak in dr. 1998: 23).

Pri tej raziskavi je spolno vedenje obravnavano v specifičnem kontekstu rodnostnega vedenja. Zato je bolj kot na spolno prenosljivih boleznih oz. tveganem vedenju poudarek na raziskovanju nezaželenih nosečnosti in »odgovornega« reproduktivnega vedenja. Lahko bi rekli, da v tej raziskavi konceptualizacija spolnosti ni zožena zgolj na tvegano vedenje, kot je običajno v javnozdravstvenih raziskavah, vendar pa umeščenost spolnega vedenja v kontekst rodnosti po drugi strani pomeni, da se raziskava osredotoča na (stalno) partnerstvo in heteroseksualnost, niso pa posebej obravnavane različne spolne prakse. Kot koncept je izpostavljen heteroseksualni spolni odnos.

Rizično spolno vedenje je tako izpostavljeno z vidika *odgovornega starševstva in varovanja reproduktivnega zdravja prebivalstva* (znotraj tega je fokus na podatkih o (ne)uporabi kontracepcije ipd.), in ne v kontekstu spolno prenosljivih bolezni in infekcij. To med drugim pomeni, da so nekateri vidiki spolnega vedenja tudi izpuščeni, npr. seksualne manjšine, vprašanje nasilja ipd. Po drugi strani pa so dodani drugi relevantni vidiki, npr. splavnost.

-
14. Raziskava je v zvezi s spolnostjo vključevala vprašanja o virih informacij o spolnosti in rojevanju, poznavanju spolno prenosljivih bolezni in spolnem vedenju v navezavi na uporabo kontracepcije (Kožuh Novak in dr. 1990; Andolšek Jeras in dr. 1993: 80). Kot nam je v intervjuju povedala soavtorica raziskave, mag. Dunja Kveder Obersnel, je bila prva raziskava zasnovana po vzorcu t. i. KAP-študij (Knowledge, Attitude and Practice) – vedenjskih raziskav o sprejemljivosti kontracepcije, s katerimi se je srečala na magistrskem študiju iz populacijskega raziskovanja na Univerzi Exeter, Velika Britanija (Švab 2009b).
15. Vključena področja so sociologija, demografija, ginekologija, statistika.

Pomen raziskav rodnosti za raziskovanje spolnega vedenja splošnega prebivalstva vidimo v dveh vidikih. Najprej, raziskavi sta prvič pri nas upoštevali pomen poznavanja ključnih podatkov o spolnem vedenju splošne populacije za raziskovanje rodnostnega vedenja in sta vključevali vrsto podatkov, ki so ključnega pomena tako v javnozdravstvenem kot družboslovnem raziskovanju spolnega vedenja splošnega prebivalstva. Relevantni podatki v tem kontekstu, ki so bili vključeni v drugo raziskavo rodnosti (Kožuh Novak 1993), so začetek spolnega življenja, spolna aktivnost v času anketiranja, značilnosti neuporabnikov kontracepcije, uporaba kontracepcijskih sredstev, začetek uporabe kontracepcije, značilnosti uporabnikov kontracepcije in izbira kontracepcijskih metod ob prvem spolnem odnosu, v kasnejšem spolnem življenju in v času anketiranja.

4.2 Nacionalna raziskava Življenjski slog, stališča, zdravje in spolnost

Nacionalna raziskava o seksualnih življenjskih stilih, stališčih v zvezi s spolnostjo, spolnem zdravju in okužbi z bakterijo *Chlamidia trachomatis* v Sloveniji (Klavs 2000) je prva in edina raziskava, ki se je osredotočila izključno na spolno vedenje splošne populacije. Namen je bil izvesti raziskavo o spolnosti, stališčih v zvezi z njo in spolno prenosljivih boleznih (vključen je bil test na okužbo z bakterijo *Chlamydia trachomatis*) na verjetnostnem vzorcu moških in žensk v starosti od 18 do 49 let v splošni populaciji (Klavs 2000). Raziskava je bila narejena v okviru doktorskega študija avtorice dr. Irene Klavs,¹⁶ in sicer po vzoru britanske raziskave National Sexual Attitudes and Lifestyles – NATSAL (Klavs 2000; Švab 2009a).¹⁷ Vprašalnik iz raziskave NATSAL je bil preveden in delno prirejen slovenskemu kontekstu, vendar v doktorski disertaciji sam pomen prenosa vprašalnika iz drugega sociokulturnega konteksta ni bil tematiziran.

Širši cilji raziskave so bili: opisati vzorce spolnega vedenja v slovenskem prebivalstvu, oceniti velikost skupin z vedenjskimi vzorci, ki jih povezujemo s povečanim tveganjem za okužbo s HIV ali drugimi spolno prenosljivimi okužbami (SPO), identificirati demografske, družbene in vedenjske determinante vedenjskih vzorcev, ki jih povezujemo s povečanim tveganjem za HIV ali SPO, opisati razširjenost klamidijских okužb po spolu in starosti ter raziskati demografske, družbene in vedenjske determinante povečanega tveganja (Klavs 2000). Kot je značilno za epidemiološke oz.

16. Avtorica je opravila doktorski študij na Univerzi v Londonu, na Londonski šoli za higieno in tropsko medicino (London School of Hygiene & Tropical Medicine). Izbor tematike je bil posledica več dejavnikov: želje opraviti doktorat s področja epidemiološkega raziskovanja na LSHTM; predhodnega dela na področju epidemiološkega spremljanja okužbe s HIV in drugih spolno prenosljivih okužb; javnozdravstvena aktualnost raziskovanja spolnega vedenja zaradi grozeče epidemije okuženosti s HIV oz. aidsom. Po sprejetju predlagane teme za študij na LSHTM je prosila tudi za somentorstvo ene izmed glavnih raziskovalk britanske raziskave NATSAL, ki ji je zelo pomagala pri priredbi metod zbiranja podatkov (Švab 2009a).

17. *National Sexual Attitudes and Lifestyles Survey*. Prva raziskava NATSAL je bila narejena leta 1990, druga leta 2000. V pripravi je izvedba tretje raziskave (2010). Raziskava zbira podatke o spolnem vedenju, rodnosti, uporabi kontracepcije in boleznih, povezanih s spolnostjo.

javnozdravstvene raziskave spolnega vedenja, je tudi ta raziskava usmerjena v razumevanje spolnega vedenja v povezavi z okužbo s HIV in drugimi SPO ter oblikovanje informirane javnozdravstvene politike spolnega in rodnega zdravja.

Raziskava spada med epidemiološke oz. javnozdravstvene raziskave, ki so za razliko od družboslovnih specifično problemsko usmerjene. Ukvarjajo se torej z negativnimi vidiki spolnega vedenja (npr. spolno prenosljive bolezni), pozornost pa je usmerjena predvsem na identifikacijo rizičnih skupin, oblike rizičnega spolnega vedenja in posledice takšnega vedenja za splošno populacijo. Temeljno izhodišče raziskave je torej *seksualno zdravje in rizično spolno vedenje*, še posebej je poudarek na HIV (in klamidijski okužbi, ki je obravnavana v posebnem poglavju), in *v ta kontekst je umeščena raziskava vzorcev spolnega vedenja*. Tvegano spolno vedenje sicer ni posebej definirano, posredno pa je konceptualizacijo mogoče razbrati iz utemeljitve raziskave in iz vprašanj, ki so bila v vprašalniku, oz. iz analize podatkov. Glede na to, da je šlo za prenos vprašalnika iz angleške raziskave NATSAL, domnevamo, da je prenesena tudi konceptualizacija tveganja.

Rizične skupine sicer niso eksplicitno opredeljene, lahko pa iz analize podatkov ugotovimo, da so to predvsem: posamezniki/-ce z več partnerji, z več hkratnimi partnerji, tuji partnerji, moški, ki plačujejo za seks, komercialno seksualno delo, homoseksualne izkušnje, tisti, ki si vbrizgavajo droge (ter še posebej mešanje uporabnikov in neuporabnikov drog), ter ženske, prisiljene v seks.

Kot je tipično za javnozdravstvene oz. medicinske raziskave, gre tudi pri tej raziskavi za predstavitev in opis podatkov ter osnovno interpretacija sociodemografskih in drugih dejavnikov, ki vplivajo na spolno vedenje. Prisotnost spolnih predsodkov in dvojnih standardov je redka; zasledili smo jo predvsem pri spolno specifični konceptualizaciji vprašanj, na primer koncept »moški, ki plačujejo za seks«; »ženske, prisiljene v seks«. V konceptualizaciji heteroseksa je poudarek na spolnem odnosu oz. koitusu.

Raziskava v posebnem poglavju »Homoseksualne izkušnje, partnerstva, prakse in HIV rizičnih vedenj« raziskuje tudi homoseksualne spolne izkušnje (predvsem zaradi povezanosti s prenašanjem HIV).

Posebej je opredeljeno še spolno nasilje, ki pa je obravnavano ozko, zgolj z vprašanjem »ženske, prisiljene v seks«. Gre torej za spolno specifično formulacijo, kar je razvidno tudi iz postavljenega vprašanja (Klavs 2000: 127): »Kdaj, če kdaj, je bilo zadnjič, da vas je moški prisilil v spolni odnos?«

Nacionalna raziskava o seksualnih življenjskih stilih, stališčih v zvezi s spolnostjo, spolnem zdravju in okužbi z bakterijo *Chlamidia trachomatis* v Sloveniji (Klavs 2000) ima poleg izjemnega pomena v polju javnega zdravstva posebno vrednost tudi za družboslovno interpretacijo, in sicer zaradi natančne metodološke izvedbe in reprezentativnega vzorca splošne populacije, pa tudi zaradi bogatega empiričnega gradiva, ki obsega podatke o prvih spolnih izkušnjah, uporabi kontracepcije, številu spolnih partnerjev, repertoarju spolnih praks, znanju o spolnosti ipd. Raziskava bi imela še posebno vrednost, če bi ji sledile ponovitve (npr. na vsakih deset let).

5 Raziskave spolnega vedenja mladih

5.1 Družboslovne raziskave spolnega vedenja mladih

Družboslovni raziskavi Mladi in aids (prva je bila opravljena leta 1995, druga leta 1997) sta bili glede na trende v zahodnem družboslovju tipični »zamudniški raziskavi«. Ob odsotnosti domače raziskovalne tradicije na tem področju sta se povsem oprli na tuje raziskovalne izkušnje. Vprašalnik, na katerem sta temeljili, je bil v celoti prevzet iz raziskave, ki je bila leta 1991 opravljena na nacionalnem vzorcu mladostnikov v Avstriji (glej Nöstlinger in Wimmer-Puchinger 1994). Avstrijski vprašalnik pa je bil v vsebinskem pogledu močno podoben predlogi za polstrukturirane intervjuje, ki so bili leto prej uporabljeni v raziskavi spolnega vedenja v treh velikih nemških mestih (glej Schmidt in dr. 1993). Vsebinsko strukturo vprašalnika je določalo predvsem dejstvo, da je bila nemška raziskava iz leta 1990 v glavnem ponovitev raziskave spolnosti nemških mladostnikov iz leta 1970 (glej Sigusch in Schmidt 1973). Zato je vprašalnik vključeval večino tem, ki so bile značilne za obdobje »spolnega optimizma« v sedemdesetih letih (npr. doživljanje spolnih aktivnosti, vključno z zadovoljstvom s spolnostjo, partnerski kontekst spolnosti in kontracepcijske prakse), dopolnjen pa je bil z vprašanji, ki so v raziskovanju spolnega vedenja začela prevladovati po izbruhu epidemije aidsa. Vprašalnik se je zdel primeren za slovenske potrebe, saj je omogočal dokaj širok in temeljit vpogled v spolno vedenje mladostnikov ter njegove družbene in kulturne determinante, hkrati pa je zagotavljal tudi aktualne in z vidika različnih politik (npr. izobraževalnih in zdravstvenih) zanimive informacije o odzivanju mladih na aids. Poleg tega je primerljivost z rezultati avstrijske in nemške raziskave potencialno močno povečala informativno vrednost slovenskih podatkov.

Ker je bil v obeh slovenskih raziskavah uporabljen enak vprašalnik, sta bili v vsebinskem pogledu raziskavi iz let 1995 in 1997 identični, bili pa sta opravljene na različnih populacijah. Prva se je nanašala na reprezentativen vzorec ljubljanskih srednješolcev, druga pa na enaka vzorca v Kopru in Mariboru. Druga raziskava je bila zasnovana kot mednarodna in je bila izvedena v šestih velikih mestih postsocialističnih držav, kar je omogočilo primerjavo slovenskih podatkov o spolnem vedenju mladostnikov s podatki iz držav, ki so v desetletju pred raziskavo doživele podobne družbene spremembe kot Slovenija. Prvo raziskavo je denarno podprla Mestna občina Ljubljana, drugo pa Sorosov sklad.

Temeljni cilji raziskav, ki so bili privzeti z izbiro vprašalnika, so bili pridobiti informacije o spolnem vedenju šolajočih se slovenskih mladostnikov in njihovem doživljanju spolnosti, njihovih partnerskih zvezah, njihovih stališčih do spolnosti in intimnosti ter njihovem odzivu na HIV oz. aids tako na vedenjski kot stališčni ravni. Mladostniki, ki v času raziskave še niso bili spolno aktivni, so bili posebej vprašani o njihovih željah in predstavah, povezanih s spolnostjo. Vprašalnik je vključeval tudi več vprašanj o negotovostih, povezanih z vedenjskimi in čustvenimi vidiki spolnosti. Kljub temu da je bilo precej pozornosti namenjene podatkom o zdravstvenih in drugih tveganjih, povezanih s spolnim vedenjem, je bil ta del raziskave podrejen raziskovanju obrazcev spolnega vedenja in doživljanja spolnih izkušenj.

V vsebinskem pogledu je bila najbolj očitna omejitev raziskovalnega instrumenta v tem, da se je skoraj izključno nanašal na heteroseksualne spolne izkušnje in želje (anketiranci in anketiranke so bili vprašani le, ali so kdaj imeli petting z osebo istega spola) ter na heteroseksualne partnerske zveze in da med vprašanji o spolnih izkušnjah ni bilo nobenega o različnih spolnih praksah (v vprašalniku je bilo predpostavljeno, da heteroseksualni spolni odnos vedno pomeni vaginalni odnos), vključno z masturbacijo. V tem pogledu se raziskavi nista ravnali niti po avstrijskem zgledu, kjer so nekaj dodatnih informacij (zlasti o homoseksualnem spolnem vedenju) pridobili s kvalitativnimi metodami, niti po nemškem, kjer je polstrukturirani intervju vključeval tudi te teme. Poglavitna razloga za to pomanjkljivost sta bila organizacijski in finančni. Vključitev teh tem in uporaba zahtevnejših raziskovalnih metod (na vprašalniku temelječe anketiranje je bilo opravljeno v učilnicah) bi namreč zahtevali bolj zapleteno in dražje zbiranje podatkov.

Interpretacijo podatkov iz prve raziskave je usmerjala splošna domneva, da se spolno vedenje slovenskih mladostnikov ne razlikuje znatno od vedenja njihovih vrstnikov v Nemčiji (ob upoštevanju dejstva, da je bila tam raziskava izvedena le v velikih mestih) in Avstriji, interpretacijo podatkov iz druge, mednarodne raziskave pa pričakovanje, da so obrzci spolnega vedenja mladostnikov v postsocialističnih državah v splošnem podobni obrazcem v zahodnih državah, hkrati pa naj bi med postsocialističnimi družbami v tem pogledu obstajale znatne razlike. Podatki so ta pričakovanja v glavnem potrdili. Podobnost med slovenskimi mladostniki in njihovimi vrstniki iz bližnjih zahodnih držav je bila najbolj očitna v deležu fantov in deklet, ki so do 17. leta imeli prvi heteroseksualni spolni odnos. Tako v Sloveniji kot v primerjanih državah je bil ta delež približno 50-odstoten (Schmidt 2004: 315). Raziskavi sta še pokazali, da med mladimi v Sloveniji – zlasti v primerjavi z rezultati nemške raziskave – prevladujejo dokaj tradicionalni vzorci spolnega vedenja. V primerjavi z dekleti so (spolno aktivni) fantje v Sloveniji imeli več spolnih partneric in pomembnejšo vlogo pri pobudah za spolne aktivnosti, vendar pa manjše število spolnih odnosov v vsem življenju in nižje zadovoljstvo z zadnjim spolnim odnosom (prim. Bernik in Hlebec 2000). Za slovenske mladostnike je bila značilna tudi znatno nižja uporaba kontracepcijskih sredstev kot za nemške in avstrijske. Pač pa so bili tudi slovenski mladostniki dobro seznanjeni z značilnostmi okužbe s HIV oz. aidsom, vendar pa to znanje – podobno kot pri njihovih avstrijskih in nemških vrstnikih – ni vplivalo na njihovo spolno vedenje.

Primerjava podatkov iz mednarodne raziskave je v glavnem potrdila domnevo o očitnih razlikah v spolnem vedenju mladostnikov v različnih socialističnih državah. Celo med državami, ki so v kulturnem pogledu močno podobne (Češka, Poljska, Slovaška in Slovenija), so se v vzorcih spolnega vedenja pokazale očitne razlike, pri čemer sta bili Češka in Slovenija najbolj podobni zahodnoevropskim vzorcem (prim. Bernik in Hlebec 2005). Podrobnejša analiza slovenskih podatkov pa je pokazala, da ni mogoče govoriti o homogenem vzorcu mladostniške spolnosti. Očitna ni le razlika med spolnim vedenjem fantov in deklet, ampak se spolnost mladostnikov razlikuje tudi glede na vrsto obiskovane šole in družbeni status staršev (prim. Bernik in Hlebec 1998).

5.2 Raziskovanje spolnega vedenja mladih v javnozdravstveni perspektivi

Prvo raziskavo, ki je posegla na področje spolnega vedenja mladih v Sloveniji, sta leta 1990 izvedli Katja Stražiščar in Milena Skubic v okviru svojega dela v šolskem dispanzerju zdravstvenega doma Ljubljana Center. Bila je del širše raziskave o mladih in njihovem življenju, narejena na vzorcu srednješolcev v Ljubljani, potreba po taki raziskavi pa je izšla iz prakse dela z mladimi v okviru šolskega dispanzerja. Avtorici sta želeli dobiti pregled nad različnimi vidiki življenja mladostnikov, s katerimi sta se pri svojem delu dnevno srečevali. V pogovorih z njimi sta namreč pridobili veliko informacij, vendar te niso bile sistematično zbrane in analizirane, zato jih tudi ni bilo moč uporabiti za razvijanje politik na tem področju. Poleg tega je bil aids konec osemdesetih pomemben dejavnik, ki je prispeval k aktualizaciji spolnosti mladih in prispeval k večji potrebi po takem raziskovanju. Aids je bil obenem tudi razlog za posebno, manjšo raziskavo na to temo med mladimi, ki sta jo avtorici izvedli leta 1990 in jo lahko imamo za prvo raziskavo o odnosu mladih do aidsa v Sloveniji (Kuhar 2009a).

Prva javnozdravstvena raziskava o spolnem vedenju med mladimi v Sloveniji je zanimiva tudi zaradi tega, ker vprašalnik ni bil povzet po tujih študijah, pač pa je izhajal iz prakse dela z mladimi, obenem pa so enako raziskavo izvedli tudi v Zagrebu. Neposredna pobuda za sodelovanje je namreč nastala na rednem letnem srečanju preventivne medicine v Puli. Sprva so v raziskavo želeli vključiti tudi mlade iz Beograda, vendar so to preprečile politične napetosti v takratni Jugoslaviji (Kuhar 2009a).

Cilji raziskave so bili v spoznanju potreb mladih na področju spolnosti, pa tudi v ugotavljanju obstoječe stopnje znanja in izkušenj na tem področju. Raziskava je vključevala klasična javnozdravstvena vprašanja o starosti pri prvem spolnem odnosu, uporabi kontracepcije, menjavi partnerjev in podobno, avtorici pa sta posegli tudi čez javnozdravstveni kontekst, saj sta mlade spraševali tudi po občutkih ob prvem spolnem odnosu, motivih zanje in podobno.

Avtorici sta skozi prakso svojega dela ugotavljali, da so mladi v spolnost vstopali »nepripravljeni, nezaščiteni, pogosto s strahom in občutkom krivde« (Stražiščar in dr. 1990: 44). Rezultati raziskave so zato služili tudi kot osnova za razpravo o spolnosti mladih z njihovimi starši in za spodbudo, naj o tem govorijo s svojimi otroki. Katja Stražiščar pojasnjuje, da je bilo na roditeljskih sestankih lažje doseči želen učinek, če so se sklicevali na rezultate raziskave, obenem pa so bili, kot poudarja Milena Skubic, starši šokirani, ko je raziskava pokazala, da so mladi spolno aktivni že pri petnajstem letu starosti (Kuhar 2009a). Tudi iz interpretacije rezultatov raziskave je moč zaključiti, da avtorici menita, da adolescenti prezgodaj vstopajo v spolne odnose, kar je z javnozdravstvenega vidika povezano predvsem z vprašanjem »neodgovorne spolnosti«. Ta je za mlade zaradi spolno prenosljivih bolezni in nezaželene nosečnosti lahko nevarna.

Vendar pa v raziskavi seksualno tveganje ni povezano neposredno z določeno obliko vedenja v spolnosti, pač pa s posameznimi socialnimi kategorijami mladih. Rizično skupino tako predstavljajo »adolescenti, ki so socialno, ekonomsko, etnično zapostavljeni, ki ne obiskujejo šole ali so nezaposleni« (Stražiščar in dr. 1990: 44). Hkrati je seksualno tveganje spolno zaznamovano; avtorici opozarjata, da so večjemu

tveganju izpostavljeni moški, saj so posvetovalnice za načrtovanje družine v glavnem namenjene ženskam. Predlagata, da bi bilo treba posvetovalnice približati tudi moškim in jim brezplačno deliti kondome.

Raziskava ne tematizira spolnega nasilja, odsotno pa je tudi vprašanje seksualnih manjšin, saj je izhodišče raziskave ugotovitev, da je zdrava spolnost v skladu z družbenimi normami. Zato je, kot pišeta avtorici, osnova »zdravih heteroseksualnih odnosov« sprejetje svoje »spolne vloge« (Stražišar in dr. 1990: 44). Avtorici opozarjata tudi na škodljiv vpliv erotične literature, saj »večina erotične literature vzpodbuja seksualnost, ne prinaša pa odgovornosti in še manj zadovoljstvo in srečo« (prav tam).

Prva raziskava o spolnem vedenju mladih v Sloveniji je bila izvedena brez finančnih sredstev, hkrati pa avtorici nista imeli tudi nobene podpore in razumevanja za izvedbo take raziskave, razen s strani neposredno nadrejene osebe. Ker raziskava ni imela podpore nobene znanstvene institucije, rezultati niso imeli širšega učinka, so pa bili izjemno dragoceni za prakso dela v zdravstvenem domu in pri urah zdravstvene vzgoje v šolah, ki so jih prav tako izvajali delavci zdravstvenega doma.

V podobnih okoliščinah so nastale naslednje tri raziskave o spolnem vedenju mladih, ki jih je skupaj s sodelavkami in sodelavci izvedla Bojana Pinter. Prva raziskava je nastala na pobudo dveh dijakinj četrtega letnika gimnazije, ki sta raziskavo želeli opraviti v okviru projekta »Znanost mladini« (Androjna in Krčmar 1994). Bojana Pinter je kot mentorica sodelovala pri zasnovi raziskave, ki je bila reprezentativna za ljubljansko območje, na osnovi te raziskave pa je bila dve leti pozneje, leta 1996, zasnovana prva nacionalna javnozdravstvena raziskava o spolnem vedenju mladih v Sloveniji, ki je bila del širše raziskave Martine Tomori o dejavnih tveganja pri slovenskih srednješolcih. Raziskavo so nato ponovili še leta 2004 v sodelovanju z Zavodom za šolstvo. Medtem ko je raziskavo leta 1996 financirala država, so jo leta 2004 izvedli s pomočjo sponzorskih sredstev farmacevtskih družb.

Poleg potrebe po raziskavi, ki je – tako kot pri raziskavi Katje Stražišar in Milene Skubic – izhajala iz prakse dela, je k nastanku raziskav na dijaški populaciji prispevalo tudi dejstvo, da se je avtorica raziskav leta 1994 udeležila izobraževanja o menedžmentu reproduktivnega zdravja na Nizozemskem. V okviru tega je pripravila osnutek projekta »Center za mladostnike«, ki ga je nato doma tudi uresničila. Center je deloval kot mreža povezanih posameznikov (npr. ginekologov), ki se v posameznih regijah ukvarjajo z mladimi. Eden od ciljev tega projekta je bilo tudi raziskovanje na tem področju.

Cilj omenjenih treh raziskav je bil zelo splošen: ugotoviti značilnosti spolnega vedenja srednješolcev v Sloveniji. Pri tem je bil najpomembnejši javnozdravstveni vidik, ob tem pa so z raziskavami posegli tudi na bolj družboslovna področja, kot je na primer vprašanje stališč mladih do spolnosti in njenih nezaželenih posledic.

Raziskave so bile utemeljene z ugotovitvijo, da so mladostniki spolno aktivni. Avtorji ugotavljajo, da današnji mladostniki biološko hitreje dorastejo kot prejšnje generacije, zato se prej soočijo s spolnimi odnosi, vendar pa pomanjkljivo znanje na tem področju ter duševna in socialna nedozorelost lahko privedejo do tveganega spolnega vedenja. Cilj javnozdravstvenih raziskav o spolnem vedenju mladih v devetdesetih letih prejšnjega in začetku novega tisočletja je torej v oceni tveganja, ki so mu mladi

izpostavljeni ob spolni dejavnosti, ter v varovanju spolnega in reproduktivnega zdravja mladostnikov. Raziskave namreč kažejo, da je več kot polovica mladostnikov spolno aktivnih že v času srednješolskega izobraževanja. Avtorji ob tem opozarjajo na potrebo po »zdravi spolnosti«, podatke iz raziskav pa naj bi potrebovali zato, da mlade »vzgojimo za odgovorno spolno vedenje« (Pinter in Andolšek 1995: 13).

Iz take zastavitve raziskave izhaja tudi definicija seksualnega tveganja. To je povezano s pomanjkljivim znanjem ter je posledica diskrepance med biološko in socialno (ne)zrelostjo mladih. Za razliko od raziskave iz leta 1990, ko so bile rizične skupine definirane primarno skozi posamezne socialne kategorije mladih, raziskave v devetdesetih in pozneje tveganje določajo glede na spol. Pinter (1998: 85) tako ugotavlja, da so »zaradi pogostejšega menjavanja partneric [...] fantje zagotovo bolj ogrožena skupina, zato bi jim pri vzgoji za zdravo življenje morali posvetiti posebno pozornost«, na kar sicer opozarjata tudi že Stražiščar in Skubic (1990).

V kontekstu interpretacije podatkov je vredno omeniti, da avtorji uporabljajo koncept »zdrave spolnosti«, ki jo opredeljujejo kot odgovorno spolnost. Čeprav normalizirajo začetek spolne aktivnosti v adolescenci z ugotovitvijo, da je to »v današnjem zahodnem svetu nekaj povsem navadnega« (Pinter in Andolšek 1995), je ob primerjavi podatkov o začetku spolne aktivnosti mladih iz raziskav 1996 in 2004, ki kaže, da mladi s spolnimi aktivnostmi začenjajo še prej,¹⁸ rezultat označen kot zaskrbljujoč, saj nas v evropskem merilu uvršča na »11. mesto po zgodnjem začetku spolne dejavnosti« (Pinter in dr. 2006: 618). Avtorji menijo, da bi bilo ob nastali situaciji, ki jo med drugim pripisujejo tudi odsotnosti spolne vzgoje v šolah, poleg spodbujanja k uporabi kondomov in opozarjanja na dvojno zaščito treba »še jasneje opozarjati tudi na vrednost odlaganja prvega spolnega odnosa« (prav tam). Pri tem omenjajo ZDA, kjer jim je povprečno starost ob prvem spolnem odnosu uspelo zvišati.

V raziskavah se osredotočajo predvsem na negativne vidike oziroma potencialne grožnje spolnosti, medtem ko so pozitivne izkušnje v spolnosti določene kot cilj, h kateremu si mora družba prizadevati. Avtorji posebej ne tematizirajo spolnega nasilja, čeprav o njem sprašujejo, tako kot tudi o seksualnih manjšinah oziroma homoseksualnih izkušnjah mladostnikov. Pri tem so kot problematične izpostavljene istospolne izkušnje deklet, še posebej v raziskavi iz leta 2004, ko se ta delež povzpne na 10 %.¹⁹ Avtorji menijo, da je »morda vzrok za porast istospolnih spolnih izkušenj med dekleti iskati v večji medijski popularizaciji istospolnosti, predvsem s strani predstavnic ženske popularne kulture« (Pinter in dr. 2006: 619).

Zadnji sklop javnozdravstvenih raziskav, ki se ukvarjajo z vprašanjem spolnega vedenja mladih, predstavljajo študije HBSC, primerjalne svetovne študije o z zdravjem povezanim vedenju šolarjev.²⁰ Slovenija se je temu longitudinalnemu raziskovalnemu

18. Leta 1996 je bila starost ob prvem spolnem odnosu (mediana) 18,5 leta, leta 2004 pa 17 let.

19. Raziskave kažejo, da imajo dekleta v primerjavi s fanti več istospolnih izkušenj. Leta 1996 je istospolno izkušnjo imelo 2,5 % vprašanih deklet, leta 2004 pa 10 %.

20. Študije HBSC (Health Behaviour in School-aged Children) se izvajajo v okviru Svetovne zdravstvene organizacije, za vstop Slovenije k raziskovalnemu projektu pa sta zaslužni predvsem nekdanji sodelavki Inštituta za varovanje zdravja Eva Stergar in Polonca Brerar.

projektu priključila leta 2001. Do sedaj sta bili opravljeni dve taki študiji (2001/2002 in 2005/2006), ki se nista posebej osredotočili na vprašanje spolnosti; vključujeta sicer vprašanja o starosti ob prvem spolnem odnosu ter uporabi kondoma in kontracepcije za preprečitev nosečnosti ob zadnjem spolnem odnosu, drugih vidikov spolnosti pa ne obravnavata.

Osnovni širši cilj študije je v oblikovanju politik za preprečevanje tistih vidikov vedenja, ki so nevarni za zdravje oz. zdravje ogrožajo. V Sloveniji so bili podatki o spolnem vedenju mladih uporabljeni pri različnih aktivnostih vladnih institucij in ministrstev, kot je na primer prenova zdravstvene vzgoje.²¹

V raziskavah HBSC je seksualno tveganje – podobno kot pri domačih javno-zdravstvenih raziskavah – definirano v povezavi s starostjo posameznika, ko vstopi v spolni odnos, oziroma s samo mladostjo, saj so določena vedenja, značilna za mladost (spontanost, družbena nezrelost ipd.), lahko dejavniki, ki vplivajo na posameznikovo (seksualno) zdravje. Tveganje je, kot pišejo izvajalci slovenskega dela raziskave, povezano z mladostniškimi predstavami, da se jim nič ne more zgoditi, in zato »spolni nagon včasih premaga zdrav razum« (Jeriček in dr. 2006: 174).

Za razliko od domačih javnozdravstvenih raziskav, kjer je poudarek na negativnih vidikih spolnosti, raziskave HBSC spolnost prikazujejo kot pozitivno. Spolnost mladostnikov prvenstveno ni razumljena kot problem, pač pa je v raziskavah poudarjeno seksualno zdravje kot pozitivna integracija fizičnega, čustvenega, intelektualnega in družbenega vidika spolnosti.

6 Zaključek

V Sloveniji nimamo sistematičnega raziskovanja spolnega vedenja. Raziskovanje na tem področju se začne šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, saj raziskave iz sedemdesetih in osemdesetih let, povezane z raziskovanjem kontracepcijskega in reproduktivnega vedenja, niso tematizirale spolnega vedenja. Odsotnost te teme je bila zagotovo povezana z restriktivno seksualno kulturo tistega časa, a tudi to ne more popolnoma pojasniti, zakaj so bile takrat raziskave tako »aseksualne«. Potreba po raziskovanju spolnega vedenja (vsaj v kontekstu reproduktivnega vedenja) je bila namreč omenjena že v nekaterih družboslovnih študijah v sedemdesetih letih (Boh 1975; 1975a; 1976b), ki so že zaznale spremembe v seksualni kulturi.

V *vsebinskem smislu* se je večina raziskav osredotočala na spolno vedenje mladih, pri čemer javnozdravstvene raziskave v izhodišče postavljajo problematizacijo mladostniške spolnosti, ki jo razumejo kot »ogrožajočo« ali »nevarno« za mladostnikovo

21. Komunikacija (e-pošta) s Heleno Jeriček z Inštituta za varovanje zdravja. O nekoliko drugačni izkušnji z uporabo podatkov poroča Bojana Pinter, ki je podatke svojih raziskav predstavila Ministrstvu za zdravje in pristojne na ministrstvu opozorila na potrebo po zdravstveni vzgoji, a kljub obljubam do tega ni prišlo. V sodelovanju z Zavodom za šolstvo je zato oblikovala projekt »O tebi« in »O nama«, s čimer so spolno vzgojo potem, ko je bila v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja ukinjena, ponovno vpeljali v šole v obliki obveznih izbirnih vsebin (Kuhar 2009b).

zdravje, to pa pomeni, da razvoj spolnosti pri mladih potrebuje »zunanjo pomoč«. Te raziskave v osnovi naslavljajo vprašanje začetkov mladostniškega spolnega vedenja in uporabe zaščitnih sredstev. Za javnozdravstvene raziskave mladih je hkrati moč trditi, da so heteronormativne, saj cilj spolne vzgoje definirajo v osnovanju zdravih heteroseksualnih odnosov. Čeprav te raziskave vključujejo vprašanja o seksualnih manjšinah in istospolnih izkušnjah, pa te v nobeni raziskavi niso v središču pozornosti. To dejstvo je zanimivo tudi zaradi tega, ker je bila epidemija z virusom HIV ena od pobud za tako raziskovanje, hkrati pa v določenem času najbolj ogrožena skupina (homoseksualci) ni bila deležna posebne raziskovalne pozornosti.

Raziskovalne teme v preostalih javnozdravstvenih raziskavah k vprašanju spolnosti pristopajo skozi vidik rodnostnega vedenja ali skozi vprašanje življenjskih stilov, pri čemer obravnavane teme prvenstveno vključujejo vprašanja o spolno prenosljivih boleznih, nezaželeni nosečnosti in tveganih vedenjskih vzorcih. Te teme je moč najti tudi v redkih družboslovnih raziskavah o spolnosti, predvsem v povezavi z epidemijo aidsa, vendar pa se družboslovne raziskave osredotočajo tudi na pozitivne vidike spolnosti, kar pomeni, da vključujejo vprašanja o doživljanju spolnih aktivnosti in zadovoljstvu s spolnostjo.

Bistvena vsebinska razlika med družboslovnimi in javnozdravstvenimi raziskavami je torej v tem, da se slednje ukvarjajo predvsem z negativnimi vidiki spolnega vedenja (npr. spolno prenosljive bolezni), glavna pozornost pa je namenjena prepoznavanju rizičnih skupin, oblik tveganega spolnega vedenja in posledic takšnega vedenja, medtem ko je v družboslovnih raziskavah večji poudarek na pozitivnih vidikih spolnosti. V osnovi pa se vendarle oba tipa raziskav nista pomembneje razlikovala niti po raziskovalnih metodah niti po temeljnih vsebinah zbranih podatkov, saj tudi javnozdravstvene raziskave vsebujejo veliko družboslovno zanimivih informacij. Razlika je mnogo bolj očitna pri analizi podatkov, saj je bil v družboslovnih raziskavah poudarek na družbenih in kulturnih določenih vzorcih spolnega vedenja ter na tistih vidikih spolnosti mladostnikov, ki so z epidemiološke perspektive drugotnega pomena (npr. spolno odraščanje in vstop v aktivno spolno življenje, doživljanje spolnosti, še zlasti zadovoljstvo s spolnostjo).

Kljub temu da so bile v vsebinskem pogledu med raziskavami podobnosti, je bilo raziskovanje nepovezano in (z izjemo dveh interdisciplinarnih raziskav o rodnosti) ujeta v ozke disciplinarne okvire, nekatere raziskave pa so bile zaradi omejenih finančnih virov tako v vsebinskem kot metodološkem pogledu razmeroma neambiciozne.

Če analizirane raziskave pogledamo z vidika *načina raziskovanja*, potem je splošna značilnost raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji kvantitativna naravnost raziskav. Kvalitativno raziskovanje spolnega vedenja praktično ne obstaja, kar je verjetno posledica dejstva, da je večina raziskav javnozdravstvenih. Značilnost skorajda vseh raziskav, ki so na področju spolnega vedenja nastale od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja naprej, je, da so bile zasnovane kot posledica subjektivne motivacije avtorjev in avtoric. Še posebej v primeru javnozdravstvenih raziskav je ključna motivacija izhajala iz prakse dela in potrebe po pridobitvi podatkov, ki bi bili uporabni pri delu na področju preventive. Ker pobuda za tako raziskovanje ni prišla od katere

od pristojnih državnih institucij, je bilo financiranje raziskav o spolnosti s strani teh institucij le občasno in delno. Država namreč ni izkazovala kontinuiranega zanimanja za podporo bodisi javnozdravstvenemu bodisi družboslovnemu raziskovanju spolnega vedenja.

Za javnozdravstvene raziskave je značilno tudi to, da poudarjajo praktično relevantnost podatkov in so usmerjene v oblikovanje politik na zdravstvenem področju. Vendar pa so avtorice teh raziskav v intervjujih poudarjale, da za pridobljene podatke ni bilo širšega zanimanja, predvsem ne s strani oblikovalcev politik. Rezultati so jim tako praviloma služili le za delo na njihovem področju, niso pa bistveno prispevali k oblikovanju sistemskih politik na področju regulacije spolnosti. Podobno velja tudi za družboslovne raziskave, saj so te izvirale iz ozkega kroga raziskovalcev (ki so bili na tem raziskovalnem področju bolj ali manj neizkušeni), kompleksni raziskovalni podatki pa so bili premalo izrabljeni in razmeroma neučinkovito predstavljeni domači javnosti.

Postavitev tradicije raziskovanja spolnega vedenja v Sloveniji v širši zahodnoevropski kontekst kaže *zanimive povezave s takim raziskovanjem na Zahodu*. Pomembna značilnost domala vseh domačih raziskav je namreč njihova mednarodna navezava oz. določena vpetost v mednarodne raziskovalne prostore. Nekaj raziskav je bilo v izhodišču del mednarodnih projektov; pri tem so bili uporabljeni mednarodno poenoteni vprašalniki, večina preostalih (nacionalnih) raziskav pa se je v postopku priprave vprašalnikov zgledovala po tujih opravljenih raziskavah.

Čeprav v Sloveniji ne moremo govoriti o daljših obdobjih raziskovanja spolnega vedenja, pa v primerjavi z raziskovanjem na Zahodu vendarle lahko zasledimo določene podobnosti, ki so posledica nekaterih podobnih družbenih trendov (npr. pojav aidsa), pa tudi že omenjenega dejstva, da so se slovenske raziskave v veliki meri naslanjale na že opravljene tuje raziskave. Tako se v slovenskih raziskavah odražajo značilnosti odziva na epidemijo z virusom HIV, hkrati pa tudi siceršnje družbene in kulturne spremembe na področju spolnosti (permisivna spolna kultura), razmerja med spoloma, položaj žensk, spremembe v zasebnosti in intimnosti oz. partnerstvu. Čeprav so bili, kot že zapisano, podatki, ki so bili zbrani z raziskavami o spolnem vedenju v Sloveniji, pogosto premalo izkoriščeni, se je na ta način v Sloveniji vendar vzpostavila zaloga znanja in vsaj določena raziskovalna tradicija, ki za naprej omogoča možnost interdisciplinarnega raziskovanja spolnega vedenja.

Reference

- I. slovenski demografski simpozij, 1974 (Komunikacije, ponatisi, bibliografija, dokumentacija). Ljubljana: Demografski inštitut, Raziskovalni center Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Andolšek-Jeras, Lidija, Kožuh-Novak, Mateja, Obersnel-Kveder, Dunja, Pinter, Bojana (1993): Fertility Survey in Slovenia, 1989. *Advances in Contraceptive Delivery System, an international journal*, 9 (2–3): 79–91.
- Androjna, Mojca, in Krčmar, Jelena (1994): Spolno vedenje ljubljanskih srednješolcev, Naloga za gibanje »Znanost mladini«. Ljubljana: Gimnazija Šentvid.

- Bernik, Ivan (1996): Mladi in aids v Sloveniji: razsežnosti fatalistične adaptacije. V A. Kramberger (ur.): Slovenska država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani: 135–146. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bernik, Ivan, Godina, Vesna V., Hlebec, Valentina (1996): Mladi in aids: raziskovalno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bernik, Ivan, in Hlebec, Valentina (1998): Skriti prostori vsakdanjega življenja: spolno življenje ljubljanske mladine. Družboslovne razprave 14 (27–28): 72–85.
- Godina, Vesna V., Bernik, Ivan, in Hlebec, Valentina (2000): Mladi in aids: sumarnik Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bernik, Ivan, in Hlebec, Valentina (2000): When is sex fun? Sexual satisfaction among Slovenian youth. Društvena istraživanja, 9 (6): 847–866.
- Bernik, Ivan, in Hlebec, Valentina (2005): How did it happen the first time? Sexual initiation of secondary school students in seven postsocialist countries. V A. Štulhofer in T. Sandfort (ur.): Sexuality and gender in postcommunist Eastern Europe and Russia: 297–315. New York: Haworth Press.
- Boh, Katja (1975): Socialno psihološki faktorji v načrtovanju družine. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.
- Boh, Katja (1976a): Regulacija fertilitnosti v različnih slojih slovenske družbe. Raziskovalno poročilo, I. del. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani in Inštitut za načrtovanje družine.
- Boh, Katja (1976b): Regulacija fertilitnosti v različnih slojih slovenske družbe. II. del. Poročilo o pilotni raziskavi. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani in Inštitut za načrtovanje družine.
- Chervyakov, Valeriy, in Kon, Igor (2000) V J. Moatti in dr. (ur): AIDS in Europe: 119–154. London: Routledge.
- Ericksen, Julia, in Steffen, Sally A. (1999): Kiss and Tell. Surveying Sex in the 20th Century. Cambridge MA: Harvard Press.
- Gagnon, John (1988): Sex Research and Sexual Conduct in the Era of Aids. Journal of AIDS, 1: 593–601.
- Kinsey, Alfred C., Pomeroy, Wardell B., Martin, Clyde E. (1948): Sexual Behavior in Human Male. W. B. Saunders.
- Kinsey, Alfred C., Martin, Clyde E., Pomeroy, Wardell B., Gebhard, Paul (1953): Sexual Behavior in Human Male. W. B. Saunders.
- Klavs, Irena (2002): National Survey of Sexual Lifestyles and Chlamidia Trachomatis Infection in Slovenia. Doktorska disertacija. London: University of London, London School of Hygiene & Tropical Medicine.
- Kožuh Novak, Mateja, Andolšek Jeras, Lidija, Obersnel Kveder, Dunja, Nedoh, Neda, Ramovš, Jože, Adamič, Metka (1990): Rodnost, kontracepcija, splav. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut za socialno medicino in socialno varstvo.
- Kožuh Novak, Mateja, Obersnel Kveder, Dunja, Černič Istenič, Majda, Šircelj, Milivoja, Vehovar, Vasja (1998): Rodnostno vedenje Slovencev. Nacionalno poročilo. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- Kuhar, Roman (2009a): Intervju s Katjo Stražiščar in Mileno Skubic. Bilateralni projekt »Sociokulturni in psiho-socialni aspekti seksualnega zdravja mladih v Sloveniji in na Hrvaškem: pregled raziskav v obdobju 1970–2005«. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Kuhar, Roman (2009b): Intervju z Bojano Pinter. Bilateralni projekt »Socio-kulturni in psiho-socialni aspekti seksualnega zdravja mladih v Sloveniji in na Hrvaškem: pregled raziskav v obdobju 1970–2005«. Ljubljana: FDV.
- Michaels, Stuart, in Giami, Alain (1999): Sexual Acts and Sexual Relationships: asking about sex in surveys. *Public Opinion Quarterly*, 63: 401–420.
- Nöstlinger, Christianne, in Wimmer-Puchinger, Beate (1994): *Geschützte Liebe*. Wien: Dachs-Verlag.
- Pinter, Bojana, in Andolšek, Lidija (1995): Spolno vedenje ljubljanskih srednješolcev. *Slovenski pediater* 4 (2): 13–16.
- Pinter, Bojana (1998): Spolno vedenje. V M. Tomori in Martina S. Stiković (ur.): *Dejavniki tveganja pri slovenskih srednješolcih*. Ljubljana: Psihiatrična klinika.
- Pinter, Bojana, in dr. (2006): Spolno vedenje slovenskih srednješolcev v letu 2004. *Zdravstveni vestnik*, 75: 615–619.
- Schmidt, Gunter (ur.) (1993): *Jugendsexualität. Sozialer Wandel, Gruppenunterschiede, Konfliktfelder*. Stuttgart: Enke Verlag.
- Schmidt, Gunter (2004): Zur Sozialgeschichte der Jugendsexualität in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. V B. Claudia in T. Walter (ur.): *Von Lust und Schmerz. Eine historische Antropologie der Sexualität*: 313–325. Köln: Böhlau Verlag.
- Sigusch, Volkmar, in Schmidt, Gunter (1973): *Jugendsexualität. Dokumentation einer Untersuchung*. Stuttgart: Enke Verlag.
- Starke, Kurt, in Weller, Konrad (2000): Studentensexualität im Wandel der Zeiten. V P. Pastermack in dr.: *Stud. ost 1989–1999. Wandel von Lebenswelt und Engagement der Studierenden in Ostdeutschland*: 147–167. Leipzig: Akademische Verlaganstalt.
- Stražičar, Katja, Skubic, Milena, Stojanović, Dobrivoje (1990): Spolnost v adolescenci – znanja in predsodki. *Zdravstveno varstvo*, 29 (1–3): 41–44.
- Švab, Alenka (2009a): Intervju z Ireno Klavs. Bilateralni projekt »Socio-kulturni in psiho-socialni aspekti seksualnega zdravja mladih v Sloveniji in na Hrvaškem: pregled raziskav v obdobju 1970–2005«. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Švab, Alenka (2009b): Intervju z Dunjo Obersnel Kveder. Bilateralni projekt »Socio-kulturni in psiho-socialni aspekti seksualnega zdravja mladih v Sloveniji in na Hrvaškem: pregled raziskav v obdobju 1970–2005«. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Naslovi avtorjev:**izr. prof. dr. Alenka Švab**

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
e-mail: alenka.svab@fdv.uni-lj.si

prof. dr. Ivan Bernik

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
e-mail: ivan.bernik@fdv.uni-lj.si

doc. dr. Roman Kuhar

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
e-mail: roman.kuhar1@guest.arnes.si